

УДК 343.222.4:328.185(477)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2021-3-4.12>**Боровик А.В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових
та адміністративно-правових дисциплін*Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука*

ORCID: 0000-0003-1834-404X

НАЦІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЇХ ЗАПОБІГАННЯ

NATIONAL STANDARDS OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR CRIMINAL CORRUPTION OFFENSES AND THEIR PREVENTION

Щодо України, то національні стандарти кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення та їх запобігання репрезентовані положеннями відповідних вітчизняних законів і підзаконних нормативно-правових актів, а також імplementованих міжнародних (у т. ч. європейських) конвенцій, договорів, протоколів та інших документів.

Зазвичай на офіційних сайтах державних органів, установ і підприємств розміщують загальний перелік вітчизняних (таких як Конституція України, відповідні закони України, кодекси, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, відомчі документи тощо) та міжнародних (відповідні конвенції, угоди, статuti тощо) антикорупційних нормативно-правових актів, із яких можна виділити ті специфічні документи, що безпосередньо стосуються протидії та запобігання корупційним кримінальним правопорушенням.

Зокрема, до переліку основних нормативно-правових актів законодавства України про кримінальну відповідальність і запобігання корупційним кримінальним правопорушенням можна віднести: Конституцію України від 28 червня 1996 року; Конвенцію ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року; Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 року (ETS 173); Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією від 15 травня 2003 року (ETS 191); Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією від 04 листопада 1999 року; Угоду про створення групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO); Статут Групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO); КК України; закони України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року; «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року; «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року; «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року; «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07 червня 2001 року; «Про очищення влади» від 27 січня 2015 року; «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10 листопада 2015 року тощо.

На наш погляд, принципове значення для кримінальної відповідальності та запобігання корупційним кримінальним правопорушенням мають положення КК України та Закону України «Про запобігання корупції». Важливими є і щорічні національні доповіді НАЗК щодо реалізації засад антикорупційної політики, що є основними документами, де узагальнюються всі дані щодо стану корупції у державі.

Ключові слова: *національні стандарти, корупційні кримінальні правопорушення, запобігання корупції, протидія корупційним кримінальним правопорушенням, кримінальна відповідальність.*

The national standards of criminal responsibility for criminal corruption offenses and their prevention in Ukraine are represented by the provisions of the relevant domestic laws and subordinate legislation, as well as the implemented international (including European) conventions, treaties, protocols and other documents.

As a rule, the official websites of state bodies, institutions and enterprises post a general list of domestic (Constitution of Ukraine, relevant laws of Ukraine, codes, decrees of the President of Ukraine, resolutions and orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine, departmental documents, etc.) and international (relevant conventions, treaties, statutes) etc.) anti-corruption regulations, which makes it possible to single out those specific documents that are directly related to counteracting and preventing corruption criminal offenses.

In particular, the list of the main regulations of the legislation of Ukraine on criminal liability and prevention of corruption criminal offenses includes: the Constitution of Ukraine of June 28, 1996; The UN Convention against Corruption of October 31, 2003; Criminal Convention against Corruption of 27 January 1999 (ETS 173); Additional Protocol to the Criminal Convention against Corruption of May, 15, 2003 (ETS 191); Civil Convention against Corruption of November 4, 1999; Agreement on the Establishment of a Group of States against Corruption (GRECO); Charter of the Group of States against Corruption (GRECO); Criminal Code of Ukraine; Laws of Ukraine "On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine" of October 14, 2014;

“On Prevention of Corruption” of October 14, 2014; “On Civil Service” of December 10, 2015; “On the Prosecutor’s Office” of October 14, 2014; “On Service in Local Self-Government Bodies” of June 7, 2001; “On the Purification of Power” of January 27, 2015; “On the National Agency of Ukraine for Detection, Investigation and Management of Assets Obtained from Corruption and Other Crimes” of November 10, 2015, etc.

In our opinion, the provisions of the Criminal Code of Ukraine and the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption” are of fundamental importance for criminal liability and prevention of corruption offenses. The annual national reports on the implementation of the principles of anti-corruption policy carried out by the National Agency for the Prevention of Corruption (NAPC) are also important, as they are the main documents summarizing all data on the state of corruption in the country.

Key words: *national standards, corruption criminal offenses, prevention of corruption, counteraction to corruption criminal offenses.*

Постановка проблеми. На наш погляд, доктринальні визначення корупційних кримінальних правопорушень можуть мати лише допоміжне значення, оскільки чинний закон України про кримінальну відповідальність безпосередньо визначає формат таких правопорушень. Чіткий законодавчий перелік (визначення) корупційних кримінальних правопорушень відчутно відрізняється від їх багатьох теоретичних дефініцій. Зазначимо, що до 2014 року не існувало чіткої державної позиції щодо того, які злочинні діяння слід уважати корупційними (наприклад, в одній зі своїх Постанов (від 20 жовтня 2011 року № 1094) Кабінет міністрів України пропонував відносити до «корупційних правопорушень» злочини, передбачені ст. 365, 366, 367, 370, ч. 1 ст. 423, ч. 1 ст. 424 КК України) [11].

В умовах сьогодення національний законодавець зазначає про корупційні кримінальні правопорушення у примітці до ст. 45 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з дійовим каяттям» розділу IX «Звільнення від кримінальної відповідальності» Загальної частини КК України (ними вважаються КП, передбачені ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 366-1, 368, 368-3–369, 369-2, 369-3 цього Кодексу) [12]. Таким чином, 21 (двадцять одна) конкретна стаття Особливої частини КК України передбачає відповідальність за те чи інше корупційне кримінальне правопорушення. Очевидно, що вітчизняний законодавець не зосереджує норми про відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення у межах якогось окремого розділу із двадцяти наявних в Особливій частині КК України, звідси до корупційних відносяться окремі КП із розділів VI, VII, IX, XIII, XV, XVII та XIX згаданої частини КК України.

Слід особливо наголосити на тому, що в українського законодавця відсутня послідовна та стала позиція щодо нормативного переліку (визначення) корупційних злочинів (корупційних кримінальних правопорушень) у вказаній вище примітці до ст. 45 КК України, оскільки, починаючи з моменту його першої регламентації

14 жовтня 2014 року (Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України») [13], він (перелік) з часом був декілька разів змінений, доповнений, розширений та уточнений (зокрема, у 2015, 2019 та 2020 роках) [14–16]. Також не можна не згадати і про Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII (набрав чинності з 01 липня 2020 року, крім п. 2 розділу II, який набрав чинності з 24 квітня 2019 року), де термін «корупційний злочин» у тексті КК України був всюди (наскрізно) замінений іншим – «корупційне кримінальне правопорушення», що свідчить про певну гармонізацію положень Закону України «Про запобігання корупції» та КК України [17].

Щодо змін, унесених законодавцем до відповідних статей про кримінальну відповідальність за конкретні корупційні кримінальні правопорушення, то рахунок йде вже на десятки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що питання корупційних кримінальних правопорушень (корупційних злочинів) досліджували вітчизняні вчені-правники (наприклад, П.П. Андрушко, О.Ю. Бусол, В.М., Т.І. Биркович, Гарашук, Н.О. Гуророва, О.В. Головкін, О.О. Дудоров, А.П. Закалюк, О.І. Пархоменко-Кучевіч, О.М. Костенко, М.І. Мельник, І.Є. Мезенцева, А.А. Музика, В.І. Осадчий, А.В. Савченко, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, С.В. Тімченко, В.І. Тютюгін, М.І. Хавронюк, П.В. Хряпінський та ін.), лише окремі з них досліджували питання національних стандартів кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення та їх запобігання.

Формулювання завдання дослідження: Мета статті – вивчення національних стандартів кримінальної відповідальності за вчинення корупційних кримінальних правопорушень і їх запобігання.

Виклад основного матеріалу. Як доводять вітчизняні науковці (зокрема, О.В. Головкін і С.В. Тімченко), нині відбувається законодавче

оформлення нової системи боротьби з корупцією, що зумовлено ухваленням законів України про очищення влади, запобігання корупції, НАБУ, прокуратуру, ДБР тощо та є «початком глибокої реформи системи антикорупційної діяльності в Україні» [1, с. 71]. Водночас в умовах сьогодення в Україні «не повністю завершено формування законодавчої та інституційної основи для вироблення та реалізації державної антикорупційної політики» та «необхідне подальше приведення вітчизняного законодавства у відповідність до міжнародних договорів та практики їх застосування» [2, с. 99].

Крім цього, не слід забувати про слушну настанову О.О. Дудорова стосовно того, що Україна подекуди здійснює імплементацію «неадекватно, неоднозначно та майже механічно (дослівно) запозичує конвенційні положення» [3, с. 12], однак варто підтримати думку О.М. Костенка про безперспективність подолання кризового типу корупції в Україні одним лише вдосконаленням антикорупційного законодавства й антикорупційних органів [4].

Окрім вітчизняні науковці, намагаючись визначити корупцію та інші похідні від неї діяння, у т. ч. й корупційні кримінальні правопорушення, крізь призму конкретних протиправних діянь чи антисоціальних феноменів, не перестають дивувати логікою своєї думки, простотою або, навпаки, складністю дефініцій, їх форматом та іншими підходами, розуміючи під корупцією «високорівневу» корупцію, корупцію у середніх ешелонах влади, «низову» корупцію, корупцію від «злиднів» (В.М. Гаращук, А.О. Мухатаєв) [5, с. 24–30]; «протиправну дію або бездіяльність посадової особи (чи особи, яка наділена певними адміністративно-розпорядчими повноваженнями та функціями), яка спрямована на отримання власного інтересу (як матеріального, так і ні, зокрема, певної послуги, привілеїв, пільг тощо) через здійснення своїх функціональних обов'язків та несе негативний наслідок для держави, суспільства та органу державної влади» (О.І. Пархоменко-Кучевіл) [6, с. 43–43]; «хабарі, крадіжки, політичну та бюрократичну корупцію і дезінформацію» (Т.І. Биркович) [7, с. 80] тощо.

А.В. Онуфрієнко переконує, що у кримінальному законодавстві України взагалі мають існувати не корупційні злочини або корупційні кримінальні правопорушення, а виключно «злочини корупційної спрямованості» [8, с. 10]. І.Є. Мезенцева вважає, що пріоритет повинен бути наданий поняттю «корупційні злочини», яке одночасно має містити ознаки злочину, корупції та корупційного правопорушення [9, с. 76]. Інші автори у своїх працях моделюють типові приклади окремих корупційних діянь, пропонуючи варіанти: їх кваліфікації (зокрема, підкупу державних посадових осіб, хабарництва в приватному бізнесі, торгівлі впливом, шахрайства, розтрата, посадового зловживання, незаконного

збагачення, відмивання грошей, спонсорства); звільнення відповідних осіб від кримінальної відповідальності; імунітетів, що виступатимуть перешкодами кримінальному переслідуванню, тощо [10, с. 102].

Поряд із цим у кримінально-правовій науці встановлені типові ознаки корупційних злочинів, а отже й корупційних кримінальних правопорушень, до яких слід відносити такі: суспільну небезпечність; (кримінальну) протиправність; наявність діяння, що містить ознаки корупції, зміст якої розкрито у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції»; вчинення його спеціальним суб'єктом – особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»; наявність виключно умислу (умисної форми вини); караність (проте, звісно, із цих положень можуть бути певні винятки) [18, с. 16–17]. У юридичній літературі [19, с. 7] виділяють також й інші ознаки корупційного правопорушення.

Зокрема, пропонується виділяти такі його ознаки: 1) вчиняється суб'єктом, визначеним у ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» або іншою особою, з метою схилити особу, визначену у ст. 3 Закону, до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей; 2) вчинення з використанням службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей; 3) полягає в отриманні неправомірної вигоди або прийнятті її обіцянки/пропозиції для себе чи інших осіб; 4) або в обіцянці/пропозиції чи наданні неправомірної вигоди особі, зазначеній у ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», або на її вимогу іншим фізичним особам; 5) тягне за собою відповідальність, передбачену законом.

Із приводу негативних наслідків вчинення корупційних кримінальних правопорушень, які передбачені КК України, то вони можуть стосуватися, наприклад: звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45–48); призначення покарання (ст. 69); звільнення від покарання та його відбування (ч. 4 ст. 74, ч. 1 ст. 75, ч. 1 ст. 79, ч. 3 ст. 81, ч. 4 ст. 82, ч. 4 ст. 86, ч. 3 ст. 87); зняття судимості (ч. 2 ст. 91) [20, с. 88–91]. Крім цього, вчинення відповідного корупційного кримінального правопорушення: а) буде вважатися підставою для застосування спеціальної конфіскації (відповідно до положень ст. 96-1 КК України), а також заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи (ч. 1 ст. 96-3 КК України); б) впливатиме на з'ясування питань щодо чинності закону про кримінальну відповідальність відносно корупційних правопорушень, учинених іноземцями або особами без громадянства за межами України (ч. 2 ст. 8 КК України). Також виділяють й інші характеристики корупційних кримінальних правопорушень, які відповідним чином розкриті в юридичній літературі (зокрема, питання їх класифікації) [21, с. 32–36; 22, с. 33–38; 23, с. 161–166].

Крім того, у теорії кримінального права зазначається, що до «корупційних правопорушень (злочинів), пов'язаних з корупцією», можуть належати понад двадцять посягань [24, с. 4–6].

Зокрема, до «кримінальних правопорушень (злочинів), пов'язаних із корупцією», слід віднести:

а) квазі-корупційні діяння (наприклад, незаконне збагачення – ст. 368-2 КК України, яка, однак, визнана неконституційною; легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом – ст. 209 КК України, декларування недостовірної інформації – ст. 366-1 КК України);

б) інші злочини, зокрема, підслідні НАБУ «за зв'язком проваджень» (наприклад, умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму – ст. 209-1 КК України; введення в оману суду або іншого уповноваженого органу – ст. 384 КК України; відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків – ст. 385 КК України; перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку – ст. 386 КК України; розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування – ст. 387 КК України; незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації – ст. 388 КК України; приховування злочину – ст. 396 КК України);

в) суміжні з корупційними злочини у сфері службової діяльності, підслідні підрозділу внутрішнього контролю НАБУ (наприклад, перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу – ст. 365 КК України; службове підроблення – ст. 366 КК України; службова недбалість – ст. 367 КК України; провокація підкупу – ст. 370 КК України);

г) окремі пов'язані з корупцією злочини, підслідні органам ДБР або Національної поліції (порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації – ст. 159-1 і 160 КК України; контрабанда, вчинена службовою особою з використанням службового становища – ч. 2 ст. 201 КК України; сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності, вчинені службовою особою – ч. 2 ст. 256 КК України; злочини службових осіб, пов'язані з незаконним переправленням осіб через державний кордон України – ч. 2 ст. 332 КК України; злочини службових осіб, пов'язані з порушенням порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї – ч. 2 ст. 332-1 КК України; постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови – ст. 375 КК України; незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду – ст. 376-1 КК України).

Уявляється, що така класифікація корупційних правопорушень, пов'язаних із корупцією, не є ідеальною, а відбиває лише підхід окремих авторів, тим більше, що в ній є чимало спірних моментів, наприклад: починаючи від фігурування у переліку таких правопорушень, відповідальність за які була визнана неконституційною (ст. 368-2 КК України), або які вже належать (декларування недостовірної інформації – ст. 366-1 КК України) до корупційних кримінальних правопорушень, або які повинні до них належати згідно з вимогами міжнародного права (наприклад, легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України) та використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306 КК України)) [25, с. 125–126], і завершуючи обмеженим підходом до переліку аналізованих правопорушень. Переконані, що, враховуючи природу та механізм учинення відповідних кримінально протиправних діянь, до переліку корупційних кримінальних правопорушень (а не кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією) законодавцю слід було б віднести й інші посягання, передбачені окремими статтями КК України (зокрема, постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, якщо це кримінальне правопорушення вчиняється з корисливих мотивів (ч. 2 ст. 375), оскільки такі дії мають явну корупційну спрямованість).

Висновки. На наш погляд, аксіомою має бути те, що корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, хоча і взаємозумовлені, але це зовсім різні кримінально-правові категорії, які не повинні співпадати за своїм змістом і переліком. Іншою ключовою особливістю кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, має бути те, що їх слід визнавати такими за наявності низки важливих умов, зокрема, умислу та наявності порушення встановлених Законом України «Про запобігання корупції» вимог, заборон та/або обмежень (при цьому, вважаємо, що законодавцю у вказаному Законі необхідно дати чітке визначення цих категорій задля несуперечливого застосування відповідних нормативних положень). Важливим моментом також є й питання про те, хто та за яких умов може вчиняти кримінальні злочини, пов'язані з корупцією. Переконані, що насамперед суб'єктами таких правопорушень повинні бути службові особи, хоча і вчинення їх загальними суб'єктами, як це має місце при скоєнні окремих корупційних кримінальних правопорушень, не виключається.

З положень КК України випливає, що під час вчинення певних кримінальних правопо-

рушень службові особи можуть: а) зловживати службовим становищем і тоді кримінальні правопорушення, що вчиняються такими особами у зазначений спосіб, належать до категорії «корупційних» (зокрема про конструкцію «зловживання службовим становищем» згадується у ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 364, 410); б) використовувати своє становище (зокрема, про конструкцію «з використанням свого становища» згадується у ст. 149, 157, 158, 158-2, 159, 169, 171, 176, 177, 189, 201, 205-1, 206, 206-2, 229, 248, 258-1, 258-4, 298, 298-1, 303, 332,

332-1, 343, 344, 376, 397, 447 КК України) і тоді такі КП, на наш погляд, можуть бути віднесені до групи тих, що пов'язані з корупцією; в) вчиняти певні діяння (без наявності факту специфічного поєднання зі зловживанням своїм службовим становищем) і тоді такі кримінальні правопорушення також можуть бути віднесені до групи тих, що пов'язані з корупцією, якщо це не кримінальні правопорушення, передбачені ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК України, оскільки згідно примітки до ст. 45 цього Кодексу вони вже належать до корупційних.

Список використаних джерел:

1. Головін О.В., Тімченко С.В. Роль прокурора у боротьбі з корупцією. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. № 3 (161). 2015. С. 64–72.
2. Дорохіна Ю.А., Мороз І.О. Корупція та корупційні злочини в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Т. 30 (69). 2019. № 3. С. 95–100.
3. Дудоров О.О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практичний посібник / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоєнка, 2018. 92 с.
4. Костенко О.М. Причина української корупції – аномальний стан суспільства, за якого жити чесно – невігдно. URL: <http://vynnyku.plus/prichina-ukrayinskoyi-korupsiyi-anomalnij-stan-suspilstva-za-yakogo-zhiti-chesno-nevigdno/> (дата звернення: 21 травня 2021).
5. Гаращук В.М., Мухатаєв А.О. Актуальні проблеми боротьби з корупцією в Україні : монографія. Харків : Право, 2010. 144 с.
6. Пархоменко-Кучевіч О.І. Формування та розвиток сучасних антикорупційних органів державної влади як основа запобігання та подолання корупції: теоретико-методологічний аналіз : монографія. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2019. 308 с.
7. Биркович Т.І. Корупція як перешкода на шляху ефективного регулювання системи охорони здоров'я. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 10. С. 79–82.
8. Онуфрієнко А.В. Система протиправних корупційних наслідків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Фед. гос. казен. образоват. учрежд. высш. проф. образ. «Академия Генеральной прокуратуры Российской Федерации». Москва, 2015. 234 с.
9. Мезенцева І. Визначення предмета корупційних злочинів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 5 (38). С. 76–82.
10. Основные концепции антикоррупционной деятельности : учебное пособие / Совет Европы. Страсбург, 2014. 208 с.
11. Про затвердження Порядку підготовки та оприлюднення звіту про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2011 р. № 1094. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1094-2011-p> (дата звернення: 24 травня 2020).
12. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III (у редакції від 28 квітня 2020 р.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 02 травня 2020).
13. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#n332> (дата звернення: 03 травня 2020).
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 12 лютого 2015 р. № 198-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19#n27> (дата звернення: 03 травня 2020).
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції : Закон України від 2 жовтня 2019 р. № 140-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/140-20#n23> (дата звернення: 03 травня 2021).
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції» : Закон України від 4 березня 2020 р. № 524-IX. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/524-20#n30> (дата звернення: 24 травня 2021).
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII (набрав чинності з 1 липня 2020 р., крім п. 2 розділу II, який набирає чинності з дня опублікування цього Закону). Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 23 травня 2021).
18. Савченко А.В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика) : навчальний посібник. Київ : «Центр навчальної літератури», 2016. 168 с.
19. Запобігання корупції у запитаннях і відповідях : посібник для суддів. Київ : Ваіте, 2017. 146 с.

20. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан, детермінанти та запобігання : навчальний посібник / автор. кол. : В.В. Василевич, О.М. Джу́жа, А.О. Джу́жа, О.Г. Колб, С.О. Колб, І.О. Колб, Н.В. Кулакова, Ю.О. Левченко, А.В. Микитчик, С.І. Мінченко, С.А. Мозоль, Т.В. Миронюк, Г.С. Поліщук, Е.В. Расюк, А.В. Савченко; за ред. О.М. Джу́жи та Е.В. Расюка. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 340 с.
21. Куц В., Триньова Я. Поняття корупційних злочинів та їх види. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 4. С. 32–36.
22. Захарчук О.З. Нормативне закріплення корупційних злочинів за законодавством України та їх класифікація. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 33–38.
23. Savchenko A. Issues of the classification of corruption crimes in Ukraine. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: «Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2015. № 4 (37). С. 161–166.
24. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М.І. Хавронюка. Київ : Москаленко О.М., 2019. 464 с.
25. Боровик А.В. Про необхідність розширення корупційних злочинів в Україні ст. 209 КК України. Правовий розвиток суспільства і держави: традиції та новації: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 7 грудня 2017 р. Тези наукових доповідей. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2017. С. 125–126.